

pravedan zajednički život. Ideja tolerancije, jedna od fundamentalnih ideja demokratske političke kulture, upravo se i rodila kao rezultat historijske potrebe prevladavanja religijske nepomirljivosti u Evropi. Konceptija osobe koju novi Rawls ima u vidu je osoba kao državljanin (citizen), a to nije nikakvo metafizičko razumjevanje čovjeka, već rezultat povijesti liberalne tradicije. Umjesto razdvajanja osobe od njenih ciljeva i shvaćanja dobra sad je riječ o razdvajanju privatne i javne osobe, te političke koncepcije pravednosti i obuhvatnih doktrina. Rawls u stvari govori da je liberalna koncepcija čovjeka kao državljanina toliko ukorijenjena u političkoj kulturi demokratskih društava da je prihvaćaju i svi ostali.

Nova Rawlsova rješenja imuna su na kritike komunitaraca. Nije više riječ o metafizičkoj koncepciji osobe, već o političkoj koncepciji osobe (Mulhall i Swift tvrde da nikad nije ni bilo govora o metafizičkoj koncepciji već da je Rawls jednostavno pogrešno interpretiran), zatim, principi pravednosti ne izvode se iz "vela neznanja" nego iz intuitivnih vrednota demokratskog društva, vrednota koje su rezultat povijesti određene tradicije i važe u okvirima te tradicije, čime otpada prigovor da Rawls ima univerzalističke pretenzije i da ne vidi kako koncepcije dobra bitno proizlaze iz zajednice.

Obrat u Rawlsovom liberalizmu nije impresionirao Mulhalla i Swifta. Oni drže da je distinkcija između političkog liberalizma i liberalizma kao obuhvatne doktrine problematična. Svaki građanin koji nije liberal da bi normalno funkcionirao u društvu mora iskusiti manji ili veći stupanj šizofrenije. Ako na mjesto osobe odvojene od vlastite koncepcije dobra dolazi osoba kao državljanin to znači da državljanin doživljava sebe apstraktno, odvojeno od svojih ciljeva i koncepcije dobra. Katolički vjernik mora biti ili šizofrenik ili liberalni katolički vjernik. Novi Rawls prešutno priznaje da neutralni primat prava nad dobrom nije moguć; riječ je uvijek o liberalnoj neutralnosti koja zahtijeva liberalizaciju pučanstva. Ona se po Rawlsovom mišljenju već historijski zbila u demokratskoj

evropskoj i američkoj tradiciji. Rawls je postao liberalni komunitarac. Liberali naravno nisu bili previše oduševljeni.

Treći dio knjige analizira razmišljanja Rotrya i Raza koji su svaki na svoj način liberalni komunitarci, no ovdje ih nećemo prikazati.

Knjiga Mulhalla i Swifta završava vrlo kratkim zaključkom. Kratkoća ne treba čuditi jer se vjerojatno nisu mogli dogovoriti što bi trebao biti njihov definitivni filozofski akcent u čitavoj diskusiji - Mulhall je skloniji komunitarcima, a Swift je liberal - stoga su se odlučili detaljno prikazati pozicije učesnika u raspravi i komentirati njihove domete. To je učinilo knjigu nepretencioznom, smirenom i nezaobilaznom sekundarnom literaturom.

Zoran Kurelić

Prikaz

Adolf Dragičević

Politička ekonomija prijelaznog društva

Školska knjiga, Zagreb, 1991., str. 314.

Znanstvena studija akademika Adolfa Dragičevića "Politička ekonomija prijelaznog društva", predstavlja izuzetno djelo političke ekonomije. Nema sumnje da je ona jedno od najkompletnijih i najserioznijih djela koje se po svom opusu i porukama može mjeriti s najvećim znanstvenim postignućima u području istraživanja ekonomije, politike i društvenih znanosti. Time je zaokružen znanstveni projekt započet prije nekoliko godina znanstvenom studijom "Vizija i zbilja", A. Cesarec, 1986., a nastavljen u znanstvenoj studiji "Suton socijalizma", A. Cesarec, 1989.

Sušтина knjige sadržana je u razotkrivanju "anatomije" jednog novog društva i nove postindustrijske civilizacije koji se stvaraju u uvjetima suvremene znanstveno-tehnološke revolucije koja dovodi do potpune propasti i nestanka industrijskog načina proizvodnje i na njemu izgrađenog kolektivnog društva. U tom sklopu ovo djelo akademika Dragičevića predstavlja znanstvenu sintezu njegovih ranijih istraživanja, ali isto tako i jednu novu kvalitetu koja se osobito ogleda u pokušaju proricanja naše budućnosti i perspektive na temelju nastanka nove postindustrijske civilizacije.

Knjiga "Politička ekonomija prijelaznog društva" sastoji se od Predgovora, Uvoda i četiri glavna dijela, te vrlo bogate literature koju je autor naveo na kraju. Prvi dio se odnosi na znanstvena predviđanja, drugi dio je posvećen prirodnim procesima, treći dio suvremenoj zbilji, a četvrti dio praktički razotruđenja.

U predgovoru je istaknuto da politička ekonomija prijelaznog društva mora biti okrenuta prema budućnosti "Za razliku od svih drugih ekonomskih nauka, ona svojim proučavanjem i izlaganjem mora biti okrenuta dolazećem, i zato se s pravom kaže da je politička ekonomija fundamentalna društvena nauka, jer proučava anatomiju društva" (str. 9). U tom kontekstu političku ekonomiju prijelaznog društva ne zanima prošlost, niti sadašnjost, jer one su samo stepenice ka razotkrivanju onog što će i kako biti u budućnosti, te kao znanstvena disciplina daje kritiku prijelaznog načina proizvodnje i odnose proizvodnje. Potom, ona razotkriva proturječnosti kao i način njihovog razrješenja s osnovnom intencijom da se stvore uvjeti za potpunu afirmaciju samodjelatnosti individua.

"Politička ekonomija prijelaznog društva proučava upravo to. Ona istražuje uvjete, oblike i zakone nastojanja, razvijanja i nestajanja prijelazne društvenosti koja izrasta na elektromehanizacijskoj materijalnoj osnovi i sada odumire, zahvaljujući fantastičnoj informatičkoj ekspanziji. Prati procese čovjekovog razotruđenja od proizvoda rada,

samog rada, radne biti i drugih ljudi - sve do istinskog ozbiljenja globalnog samodjelatnog individualizma."

Polazeći od ovako definirane suštine političke ekonomije prijelaznog društva Dragičević to dovodi u neposrednu vezu s procesima u našoj epohi, a naročito analizira suvremenu krizu europskog istoka i jugoistoka, koja je praćena propadanjem i nestajanjem njihovih kolektivističkih poredaka, kao i nestajanja masovnog društva i socijale te stvaranja kreativnih i sposobnih individua s favoriziranim raznolikostima. Autor smatra da u tome i jest bit povijesnog zaokreta koje donosi prijelazna etapa u društvenom razvoju, jer u razdoblju od 1850. do 2050. godine razvijalo se i razvijati će se društvo pod utjecajem znanstveno-tehnološkog progresa, jer je u tom razdoblju prošlo od industrijske revolucije, preko mehanizacijske do suvremene informatičke, a već se stvara i nova četvrta znanstvena revolucija koja će dovesti do totalnog obrata u povijesti ljudskog razvoja. Prema tome, suština tih povijesnih procesa jest da se najprije u uvjetima industrijskog društva stvarao otuđeni individuum, odnosno čovjek koji je svoju kulminaciju otuđenja doživio u razvoju masovnog društva u razdoblju od 1930. do 1970. godine da bi se krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina stvorili uvjeti za istinski razvitak svakog individua.

U tom kontekstu A. Dragičević predviđa da će čovjek kao pojedinac biti zaokupljen jedino općim radom, odnosno znanstvenim djelovanjem preko kojega će ostvarivati svoje najvažnije povijesne potrebe. To i stvara pretpostavku da samodjelatna zajednica postane znanstvena civilizacija, jer se svi pripadnici društva bave znanostu i postaju znanstvenicima, a sam proces proizvodnje pretvara se u znanstveni proces. Te promjene u načinu proizvodnje, gdje dakle i sama proizvodnja postaje znanstvenom proizvodnjom, gdje se čovjek ne javlja više kao neposredan akter proizvodnje, nego kako znanstveni djelatnik dovodi do temeljnih promjena u čovjekovom individualitetu, ali isto tako u društvenom razvoju, jer se stvaraju materijalni uvjeti za dokidanje

siromašnog građanskog individualizma kroz stvaranje slobodnog samodjelatnog individuuma. U tom kontekstu akademik Dragičević zaključuje da sve zavisi od "stupnja razvoja materijalnih proizvodnih snaga, odnosno od prirode i dometa osnovnog resursa društvenog privređivanja koji u krajnjoj liniji, određuje karakter i fizionomiju svih društvenih odnosa. Zauzimaју taj vodeći položaj - najprije zemlja, zatim rad (otuđeni rad), pa kapital, sada informacija i napokon znanost" (str. 44). U tom sklopu autor ove znanstvene studije analizira razvoj proizvodnih snaga u posljednja dva i pol stoljeća i promjene koje su se dešavale u tom periodu na društvenom planu, a istovremeno daje svoja predviđanja razvoja proizvodnih snaga na znanstvenim osnovama i promjene koje će izazvati u društvenom biću, odnosno kod samoga čovjeka - do sredine 21. stoljeća. Zajednički povijesni cilj tog ukupnog znanstveno-tehnološkog razvoja koji se odvijao pod utjecajem revolucioniranja proizvodnih snaga u posljednjih dva i pol stoljeća tj. u prijelaznom razdoblju od ograničene građanske individualnosti, preko prijelaznog kastinskog kolektivizma vodi univerzalnom samodjelatnom univerzalizmu, koji će osigurati prije svega oslobođenje rada, a s tim u svezi i oslobođenje čovjeka kao pojedinca.

Drugi dio ove znanstvene studije posvećen je prirodnim procesima, koje autor istražuje kroz slijedeća poglavlja: 1) temelj kolektivističkog zaokreta, 2) lice i naličje kolektivizma, 3) ekonomska osnova odmasovljenja, 4) proces stvaralačkog razgrađivanja, 5) materijalna osnova globalizacije i 6) povratak fantastičnoj budućnosti.

U okviru ovog dijela studije najinteresantniji dio je svakako onaj koji se odnosi na materijalnu osnovu globalizacije društva, gdje autor razotkriva bitne pretpostavke za budućnost razvoja društva u svjetskim razmjerima. Osnovne pretpostavke za materijalnu osnovu globalizacije autor vidi najprije u novoj energiji budućnosti, zatim u stvaranju izdašne supravodljivosti, fantastičnoj telekomunikacijskoj povezanosti,

umjetnoj inteligenciji te naseljavanju svemira. Četvrta znanstveno-tehnološka revolucija kojom se stvara materijalna osnova globalnog samodjelatnog zajedništva, koja je već započela i posijala svoje sjeme, počiva prije svega na novoj energiji. Na tom projektu izvora nove energije, odnosno "čiste energije", kako se naziva taj projekt, uključeni su najbolji stručnjaci, koji su okupljeni oko američkog, japanskog, europskog i znanstvenoistraživačkog kruga. Svi oni budućnost izvora nove energije vide u samokontroliranoj termonuklearnoj fuziji koja se temelji na istim principima kao i nuklearna reakcija koja daje život suncu. "U njegovom središtu, na ekstremnim temperaturama, gusto zbijene vodikove jezgre - koje se zbog svoga pozitivnog elektriciteta odbijaju - sudaraju se energijom koja nadvladava prirodnu težnju za odbijanjem. Jezgre se stapaju, oslobađajući ogromnu energiju" (str. 111). Upravo na Zemlji treba uspostaviti takav proces koji će putem fuzije osigurati stvaranje ogromne energije i predviđa se da će za nekoliko desetljeća nastupiti doba neograničenih izvora energije i kada će se energetska glad, slikovito govoreći, moći zadovoljiti "jednim prostornim metrom oceanske vode".

U budućem razvoju znanstvene civilizacije osobito značenje će imati, prema A. Dragičeviću, i supravodljivost materije da provodi energiju bez ikakvog otpora, što će dati vrlo velike koristi u medicini, kompjuterskoj tehnologiji, mjernim tehnikama, transportnim sredstvima, prijenosu električne energije, električnim strojevima, nuklearnoj fuziji, laserskoj tehnologiji i sl. Pored toga, uslijed razvoja znanosti i tehnike, rastu i stvaraju se uvjeti za telekomunikacijsko povezivanje svijeta gdje će i elektronika biti potisnuta od strane fotonike. Prvi je uvjet za to konstrukcija i praktična primjena fotonskog kompjutera, koji će raditi na osnovi svjetla, a ne kao što sada radi tranzistor putem elektronike. Istaknuti stručnjaci za fotoniku u svijetu ističu da se taj ljudski san već ostvaruje, jer su istraživanja u nekim znanstvenim centrima, osobito istraživanja na Sveučilištu u

Edinburghu u Škotskoj, pokazala mogućnost primjene malih prekidača i krugova koje pokreće svjetlost koji će u bliskoj budućnosti prerasti u svjetlosne kompjutere. Isto tako, umjetna inteligencija u različitim formama pružit će u budućnosti mogućnosti za robotizaciju proizvodnje i razvoj proizvodnih snaga, jer će se putem umjetne inteligencije stvoriti inteligentni roboti koji će dovesti do robotizacije tvornice, ali i domaćinstva s kojima će čovjeku praviti društvo u igri, priči, te rasonodi, jer takvi su roboti tako konstruirani da već vide, osjećaju, čuju i mirišu. Pored toga, zahvaljujući suvremenom znanstveno-tehnološkom razvoju, prvenstveno u području elektronike, proizvodnje novih materijala i biotehnologije dovesti će do naseljavanja svemira bilo na umjetnim svemirskim naseljima ili pak naseljenje na Mjesecu, Marsu, ili neku drugu planetu, gdje će se čovjek moći baviti znanstveno-istraživačkom djelatnošću, proizvodnjom novih proizvoda i korištenjem sunčeve energije.

Treći dio ove znanstvene studije akademik Dragičević posvetio je suvremenoj zbilji, gdje na vrlo studiozan i analitički način s vrlo velikim brojem podataka i činjenica obrazlaže suvremenu zbilju. U okviru ovog dijela studije on je svoje rezultate istraživanja izložio u slijedećim poglavljima: 1) Informatizacija materijalnog života, 2) Globalizacija svjetske privrede, 3) Imperativ samodjelatnog zaokreta, 4) Mijenjanje načina proizvodnje, 5) Usklađivanje načina proizvodnje, 6) Podruštvljavanje funkcije upravljanja, te 7) Praskozorje slobodne individualnosti. Ne ulazeći ovdje u širu interpretaciju pojedinih pitanja koja obrađuju našu suvremenu zbilju, treba istaći da je akademik Dragičević ovdje na istoj znanstvenoj razini najvećih svjetskih suvremenih ekonomista, kao i da je najbliži u razmišljanjima i zaključivanju s američkim nobelovcem Peterom Druckerom. U tom kontekstu treba konstatirati da ova razmišljanja i zaključivanja u svezi s našom suvremenom zbiljom podsjećaju osobito na najnovije Druckerovo djelo "Nova zbilja", koje je nedavno prevedeno na hrvatski jezik.

Četvrti dio studije posvećen je praksi razotudjenja gdje A. Dragičević kroz pet poglavlja analizira procese razotudjenja i stvaranje uvjeta za potpuno razotudjenje i stvaranje slobodna i kreativna samodjelatna čovjeka te samodjelatne zajednice. U ovom dijelu autor je proces razotudjenja obradio kroz slijedeća poglavlja: 1) Suton ekonomskog vlasništva, 2) Djelovanje zakona vrijednosti, 3) Roboti oslobađaju robove, 4) Odumiranje radničke klase, 5) Potomstvo kratkog vijeka. Iz presjeka ovih tema s kojima se bavio u istraživanju akademik Dragičević, vidi se da se radi o istraživanju određenih društveno-ekonomskih institucija, kao i njihovog povijesnog razvoja od prvih tj. njihovih rudimentarnih oblika do najsloženijih oblika njihovog manifestiranja u pojedinoj epohi društveno-ekonomskog razvoja do predviđanja kakve će oblike i sadržaje oni zadobiti u uvjetima znanstvene civilizacije. Međutim, treba imati na umu, kada je riječ o povijesnom razmatranju geneze i njihovog nastajanja, razvoja te različitih oblika koji su se pojavljivali u pojedinim epohama društveno-ekonomskog razvoja da su uvijek bili determinirani sa stupnjem razvijenosti proizvodnih snaga u određenoj epohi društvenog razvoja. U tom kontekstu akademik Dragičević kroz svoja istraživanja dolazi do saznanja da se povijest u određenom smislu ponavlja, ali uvijek na većoj razvojnoj razini, jer se uvjetima samodjelatne zajednice, koja se javlja pod utjecajem razvoja proizvodnih snaga na temeljima znanstvene revolucije, čovječanstvo opet vraća u besklasno društvo od kuda je i startalo, zatim da se opet vraća u društvo bez privatnog i kolektivističkog vlasništva u društvo sa zajedničkim vlasništvom, kao i društvo neutralne proizvodnje, gdje će doći i do odumiranja i tržišta i zakona vrijednosti. Naravno, u tim novim društvenim uvjetima kada nastupa znanstvena civilizacija, gdje su znanstveni djelatnici osnovni nosioci znanstvenog načina proizvodnje i gdje su svi pripadnici društva znanstveni djelatnici, nestaje svaki oblik samoootudjenja čovjeka i konačno su stvoreni materijalni uvjeti zahvaljujući revolucioniranju proizvodnih

snaga u prijelaznom periodu, za oslobodenje rada i znanstveno samodjelovanje svakog individuuma.

Na kraju zaključimo da je ova znanstvena studija akademika A. Dragičevića vrijedan znanstveni poduhvat u kojem Dragičević otkriva zakonitosti razvoja prijelaznog načina

produkcije i anticipira društveni razvoj u budućnosti, sa čime je artikulirao i afirmirao političku ekonomiju prijelaznog društva kao fundamentalnu društvenu znanost.

Ivan Vuković